

Jean Baptiste Constantin

HARITXABALET

Fitxategi hau “liburu-e” bildumako alea da,
liburu elektronikoen irakurgailurako prestatua.

Liburu gehiago eskuratzeko:

<http://armiarma.com/liburu-e>

Iturria: *Haritchabaletaren bizia / Don Juan eta bere adixkidiak*, Jean Baptiste Constantin (Patri Urkizuren edizioa). Euskal Editoreen Elkartea, 1997

<http://klasikoak.armiarma.com/>

Egileari buruzko informazioa:

<http://zubitegia.armiarma.com/egileak/00742.htm>

**Aiphamen Ilabur bat
Haritxabalet
Jaun aphezaren gañen
J. B. Constantin
Santa Graztarrak eginik**

Eskualduna, 1376. z., 1926-IV-16.

Ziberoan Basaburuko etxalte hobenetarik bat izan da sekulaz geroz Atharratze Haritxabaleta.

1760ian sortu zen etxe hartan haur bat bat-heiarrian Dominika deithurik izan zena.

Haur hura *erreboluzione handiaren* uhulgien gatik aphezturen da eta apheza, Erreboluzioeko odol ixurten gatik, gogorki egonen da aphez.

*Dominika Haritxabalet*ek khorpitzezazkar eta buruz hun izateko abioa bazian.

Bost, sei urthetakotz ageri zen zer entreinatako eta zer jitetako gizona izan zaitekian.

Baratxu gaitz zen, bena etzian gaxtokeriarik. Ordunkoz txasko egiteko jaidura bazian eta jaidura hura jarraiki zeron denbora orotan.

Aitak eta amak, ezaguturik haurraren jite ederra eta, bere ezin egona gatik, othoitzialako zian suia, hitzartu zien behar ziela herriko jaun erretora mintzatu eta behar ziela ikhusi harekin Dominikaetarik ez othe zienez aphez bat egin behar.

Jaun erretorak ontsa hartu zian Haritxabale-tako nausi-etxekanderen xedia.

Eta, hantik bertan hasi zen Dominikari lati letzione emaiten.

Ordu beretik mundiak erran zian: *Dominika Haritxabaletakoa aphez gei da.*

Nor nahi etzen aphez gei hun hartzen; ihur etzen abiatzen latiaren ikhastera, ordenala hel-tzeko elhian, non etzen ezaguturik barnetik baziala aphezgoalako ekhardura osoa.

Eta orai bezala arauz? erranen deitade, ozen ozena, hantik eta hebentik.

Bai, bai, orai bezala.

Xoilki, denbora batez, jente gora eta abera-tsean, aphezak batzutan egiten ziren nula nahi-

xe, bokazionia edo barnetikako deia jinik ez bazen jinekozelakoan.

Herroka aphaletan aldiz, populu xehian, ikhahare batekin baizik etzen uzten haur bat Eliza gizon sartzeko bidiari lotzera, beldurrez etzukiala benturaz Jinkoaren zerbutxialako deia behar zen bezain egiazko eta azkar.

Dominika Haritxabalet etzen ezbaiekoetarik: *Nahi niz izan aphez eta aphez saintu*, erran zian, lehen egunetik.

Hatsarrian hiriko jaun erretorak eraits-erazten zian Dominika, astian berritan, letzioniaren hartzera.

Frantzesik etzakialakoz, gizon gaztia nekez lotzen zen lati gramerari; bena jaun erretorak ezagutzen zian thai gabeko zela haurraren ikhahasi nahia, eta erraiten zian: Behin abiatuz geroz joanen da suia bazka idorrian bezala.

Egun batez, Dominika letzioniaren hartzen ibilirik, etxerat jinik zen doi doa.

Ama, su eder baten aitzinian, talo edo pastex egitera abian zagon.

Erran zeron semiari:

—Ikasten duka hanitx Dominika? Eia badakia-
nez latirik? Motthikoak ihardetsi zian amari:

Rosa ikhasi dut behin;
Rosae-k eman deit zer egin;
Rosis igaranik nago;
Rosae-tan ez gibelago;
Rosarum joan da aitzina;
Rosis biharko latina.

Besoak altxaturik, ama hasi zen: Dominika
guriak badaki jadanik latia *paterra* bezala.

Izanen da irakurzaletan sinhetsiren ez dienik
osoki Dominika aphez geiak, zian adinian, hitzez
hitz ihardetsi ahal ukhen ziala amari erran dugun
moldian.

Ezar dezagun *Rosa*, *Rosae*, *Rosis*, *Rosae*,
Rosarum, *Rosis* zutuzkiala eman herrokan, eta
beste uskara buztanak lati hitz horier norbaitek
erexeki dutiala.

Eta ez haatik, ihurk ez dutu erexeki, bai iza-
ritanezari.

Joan ziren urthiak; lanak eman zian beria. Dominika Haritxabaletako seme aphez geiak sakolan zian lati gramera. Horrek erran nahi beitu hari nausiturik zela, hura ikhasirik ziala *paterra* bezain ontsa.

Atharratzeko jaun erretorak, hatsarrian zonbait phitzaldi builtazerran ukhen zeron Domini-kari:

—Buria Erretzuko arroka bezain gogor othe duka?

Haritxabaletak ihardesten umen zian gogoz jaun erretorari:

—Ene buria ez da Erretzuko arroka bezain gogor eta ene bokazionia hanitxez hura beno gogorrago da.

* * *

Jin zen seminarioan sartzeko thenoria. Dominika joan zen gogo hunez Oloruko seminarioalat.

Langile handi eta hartze hun zelakoz, denbora orotan, jakitatez bere lagunen aitzinian egon zen.

Oloruko seminarioan aitzindari eta eskolierak estimu handitan etxekiten ziren Haritxabalet. Bena aphez geiek, estimiaz kanpo, balin bazen lagun alagera eta bihotz gozoko haren etxekimendu behex bat, aitzindariak etzutien ontsa hartzen Dominikaren txasko eta utzuliak oro.

Eta aitzindarien beldurra zen aphezgei uduriz haituko hura etzela sekula ordenala heltu ahal izanen.

Bakhotzak ikhusiren du eia Haritxabaletak zorbait elhe eta utzuli arhinen gatik, gaxki harturik izatia merexitu dianez egundano.

Huna lehen bakantzak.

Atharraztarrek etzien ikhusi ordialartino Haritxabalet sotenarekilan. Zer muthikua! Zer gizona! Zer aphez ederra! Barnetxek erran zian: *Seminarioko aphez gei Biarnesek ez ahal deroie horri erhia sudurpian igaraiten!*

Haritxabalet haatik azkar eta odol bero bezain bakezko eta ororen adiskide zen.

Etxera heltu zelarik, amak besarkatu zian eta potez abantzu jan.

Gero eman zeron edatera. Godaleta etzen txipi, ez handi ere; laborari godalet bat.

Hustu bezain sarri, krakez, Dominikak erorerazi zian godaleta sotena mahankalat eta eskuz lothu zen zuntzurari, uduri zerbaitek ithotzen ziala. Ama hasi zen oihuz: *Zer duk?*

Haritxabaletak egin zian: *Deusere, deusere orai: godalet txar hura erori zait ahualat eta gaintitu dut.*

* * *

Ama harritu zen. Egun berian erosi zian Atharratze Martxantenian, barnez gathulu tarrobaten heineko godaleta, seme jaunarentako.

Dominikak etzian besterik galthe giten.

Semenarioan Haritxabaletak khuntatu zian lagunere amari egin txaskua.

Karkazaz hant-erazizutian aphezgeiak. Aitzindariak aldiz ediren zien hor ezagutze eskaz bat amaren erezeko.

Haritxabaletak etzen amaz trufatu nahi izan huilanikere, amak erri eginen zian ezagutu balu semiaren utzulia.

* * *

Haritxabalet handi eta azkar zela badakigu. Ez da sinhesteko lagunek beno haboroxo jan behar ziala. Eta denbora haietan seminarioko bizigarria mehe eta xuhur zen

Norbaitekin hitzarturik noiztarik noiz hiritik hel-erazten zeroien jateko amiñi bat.

Bazakian noiz zen anhua eguna. Gaian egurukiten zian thenoria. Leihotik behera igorten zian soka hari estekatzen zien zaretto bat, eta bertan zaria sartzen zen seminarioan.

Saila ontsa zoan.

Bena zer egiten ahal da luzaz aizuek jakin gabe?

Seminarioko aitzindarien berrietaratu zen Haritxabalet egiten zian lana.

Superiurrak begia etxekiten zeron uskaldun handiari.

Arrats batez, zerbait zotuku nabariturik, jarri zen haren alde peko kanberan. Eta zaria abiatu zelarik gora buruz, leihoa zabal-eta hatzeman zian soka. Soka muztu zian eta zaria bere ganat bildu.

Horra Haritxabalet seminariotik kanpo ezaririk izateko bidian.

Biharamunian Superiurrak bildu zian kontseilia eta deitu zian Haritxabalet haren aitziniala.

Haritxabalet sartu zelarik kontseilia bildurik zen barne hartara, hasi zen hasperenez, iharrausiz eta ezin egon batekin bezala zagon, ulhun eta erreus

—Zer dugu Haritxabalet?, erran zeron Superiurrak haizu etzen erkhaitza batekin.

Ez da haizu ihurtzaz trufatzia; ez da trufatu behar bera beno ahalago batez ere. Bestalde Haritxabalet ogendun ekarririk zen, bena ez orano ezagaturik egiazki ogendunzela.

Haritxabaletrek ihardetsi zian Superiurrari:

—Barda egin dut amets bat eta amets harek zainetan ezari deitadan izialdura etzait orano ere igaraiten. Beste mundian nintzan zeluko loriaz gozatzen ari. Arima gaxo bat hasi zait oihuz Purgatoriotik: *Salba nezazu! Salba nezazu!* Igorri derot soka bat. Lothu da sokari eta zeliatarat igaran-erazten nian. Bena ainguru bat jelki da oldarrian bortha batetarik, hatzeman du soka,

bildu arima bere ganat eta lotsa niz urthiki diala ifernialat.

Superiurra eta haren lagunak egon ziren algarri so aphur bat.

Ikhusirik aphez gei gaizoak etziala egin, ororen burian, jateko buxibaten, erran ahal daiteke ogi azal baten kontrebanda baizik; orhiturik Haritxabaleten entelijentziako gizonak bekhan zirela, utzi zien bakian estudianta.

Haritxabaletek etzian gezurra maite.

Erraiten zian: *Gezurra bekhatu da eta gezurrak txipitzen eta ezdeusten du gizona. Erakhar ditzazke ere nahigabe, destorbu eta itxuskeriak.*

Bena bada haatik gezur eta gezur.

Xuxenka edo unguruz norbaiti ogen egiten edo egiten ahal dian gezurra ez da haizu.

Libertitzeko, ihur demendrenik kolpatu gabe erraiten den gezurra ez da arauz bekhatu handia. Bere buriaren edo adiskide baten urhats gaxto batetarik idekitekoko erraiten den gezurra, gezur harek ez dialarik besterik ihuri ere okherrik egiten, zer heinetan da bekhatu?

Aldi batez Harritxabaletek behar ukan zian gezur bat biribilkatu bere buriaren garbitzeko.

Aithortzen zian ogen handia ukhen ziala gezurra-
ren erraiteko beharruniala eroriz, bena etzian
sendi barneko minik. Kontzientzia bakian ezaririk
zian seminariotik jelkhi gabe ere.

Huna zer gerthatu zen: Atheraldi edo prome-
nadatik aphez geiak utzultzen zirelarik, Haritxa-
baletek ardura artia hatzamaiten zian botila bat
ardu xuriren eros eta sakolan sartzeko.

Egun batez hatzemanik izan zen: gehien
batek ezagutu zian haren utzulia. Etzian ezkapu-
rik. Berak ziuan: *Ala txoria!!! uste zieia igorten
nundiela berhala ahar-zainMaidalena serralat.*

Seminarioanestudiantak sarthu bezain sarri,
Superiurra abiatu zen khanberetan ikheraldi
baten egitera.

Haritxabaletak bazakian zer egin zian eta zer
athekan edireiten zen. Etzen egon ezbaian: zun-
bait itzikiz edan zian botila ardua eta ezari zian
ohe pian botila erdikalaxe beterik... bere huretik.

Erran behar da, denbora haietan, estudiantek
etziela gaiazko untzirik eta jeiki beharrian gert-
hatzen zenak juan behar ziala, laster edo urha-
tsian nula ere manhaturik beitzen, zokho ulhun-
tto batetan zen barne hartara.

Superiurra, ungurukaz, heltu zen nuzpait Haritxabaleten khanberala. Hasi zen han xokhuen ikhertzen. Bazakian botila barne hartan zela eta haatik etzian edireiten.

Azkenian horra nun ikhusten dian botila ohe pian. Hartzen du eskietarat. *Zer da hau?*, galthe-giten du. Haritxabaletak ihardesten dero: *Jauna, badakizu ez dugula gaiazko untzirik; untziaren ordaribotila bat etxekiten dut; goiz huntan ez dut hustu botilaa; orai ikhusten duzu zer den.*

Bai?, egin zian Superiurrak, eta ber denboran abiatu zen bere ustez ardu xuria zelako haren urrintatzera. Etzian botilaren sudurrialala huilantu beharrik ukhan. Bertan ezagutu zian Haritxabalet egiaz mintzo zela. Superiurra khexu gaitzian zen haatik. Prozedurak etxekiten zian azkarki ikhusi ziala Haritxabalet botilaren sakolan sartzan, bena kontzentziari minik egin gabe etziokian besua altxa erraiteko botila betherik zela.

Ez gira argi bilha juanen seminariotik kanpo, erran zian Superiurrak, semenarioko gora behe-rak heben berian behar die xuritu eta bardintu. Haritxabaletak dio zer beharrunetako zian botila. Nihauek ere badakit zer zian botilak barnen. Izan

dira beste utzul ungru, Haritxabal batek baizik ozketan ezar ez liruanik. Agian ez. Gezurra bekhatu da eta bekhatian denaren lekhurik ez da semenariuan.

Superiurra borthizki mintzatu zen, bena nula-ko etzen izanen haren bihotz mina bortxatu izan balitz Haritxabaleten semenariotik kanpo ezartera. Maite zian Haritxabalet eta bazian sinheste handiak harek aphezgualako zian ekharduran.

Hortan baratu zen egitekua.

Seminarioko denborak ere igaraiten dira. Luze khausitzen dutie aphez gei haboruek.

Zerentako othe? Ez luke uduri debeiatzeko arterik han badela. Orenak oro harturik dira. Ez da oren herrestakorik.

Bena... zerbait, nun ez da zerbait?

Haritcbabalet debeiatu zena seminariuan? Ez ahal; lana zinez maite zian; eta phausu artetan bazakian besten eta bere buriaren liberti-erazten.

Bere txasko txipi eta handi orenen gatik etzian ukhen deus nahigaberik.

Eta orai horraa nun den Haritxabalet ordena-la helturik: horraa nun den aphez.

Adinez hogei-eta-hamar urthetara huilanturik da.

Bi asteren burian jaun aphezkupiak izendatu zian Haritxabalet Santa Graziako bikari.

Hartxilon gora zoalarik erran umen zian: *Ala txoria! Errege etzaiku jinen ikhustera*. Etzian goguan igaraiten Erregek zer behar zian ikhusi.

1790ian arren, Haritxabalet juan zen bikari Santa Grazirat. D'Esquer zen ordian hanko erre-tora. D'Esquerrek egin zeron gaihaje hun Hari-txabaleti.

Denbora haietan Frantzian baziren zotuku gaitzak; erreboluzioniaren herotsek arangatzen zutien bazterrak. Lege berriak egiten zutien eta oro populiaren hunetan, bena ezagun zen lege egilen artian bazirela gogoan errabia zienak. Ageri zen zer egunetara zoan Frantzia eta, har-takoz, mundu oro erreus bizi zen.

Goberniak ezari nahi ukhen zutien Elizaa eta Elizako gizonak *Constitution Civile* zelako lege berri baten pian. Lege haren arabera, populiak behar zutian botzez haitatu aphezkupu eta erre-torak.

Elizari khendu zeitzoien bere huntarzunak oro, bena Frantziako goberniak behar zutian eman Eliza gizoner huntarzun haien entresak soldata bezala.

Ala txoria!, erranen zian Haritxabaletak, bizi izan balitz egun orano, Erreboluzioneko gizonak oraiko Errepublikakuak beno xuxenago ziren; bazien hoiek beno kontzentzia haboro: hartu zutien Elizaren huntarzunak bena etzien txerka-tu aphezer gosez arnega-eraztiai. soldatak eman zeitzen.

Aita saintiak etzian onetsi *Constitution Civile* zelako lege berria. Aphez zunbait aldiz hari jarri ziren. Egiazki untsa edireiten ziena, ala lotsak erabilten zutian?

Aphezek behar zien zin egin lege hura untsa hartzen ziela. 1791an D'Esquer-ek eta Haritxabaletak egin zien zina, Santa Graziako plazan, bai eta dantzatu *Karmañola* han berian.

D'Esquer zahartuttorik zen ordunkoz.

Haritxabaletak egiten zian D'Esquerren dantzatzeko ihikina; gizagaxo xaharra hatsa juanik ungurukatzen zen ahal bezala, sotena hegalak herrestan.

Lege berriaren arabera aphez bezala ezarri ziren Haritxabalet Ligin erretor. Hantik bertan igorri ziren Larrainerat.

Larrainen umen zian Haritxabaleten khantatu hainbestetan aipaturik izan den prefaziua.

Axuri denbora igarantxerik zen; ahuniak hasirik. Igante hartan haatik, ez axuririk ez ahunik, ihurk etzian ekharri apheztegiak. Haritxabaleten, bethi bezala bazutian khumitak. Eta Mañana gelhariak etzian deus handirik bildu ez adalatu, sasu hartan bazkari geiak ez beitzian hutsik egiten jitia.

Erretora jua zen elizalat, erraiten zialarik Mañanari:

*Jinkuak zerbait eginen din
Eta hik ere harekin.*

Meza hasirik zen. Horra nun laborari batek ekharten dian ahune bat ederrik. Mañanak nahi ukhen zukian Haritxabaleten jakinerazi baziala arakeia, arakei gazte eta gizona.

Larrainen ordunko aphez etxia elizari huilan huilana zen eta leiho batetarik ikhus zaitekian altharia.

Ez dakigu orai hala denez.

Mañanak hartu zian ahukia besapian eta jarri zen leihuan altharialat so. Erretorak, utzuli zelarik populiari buruz, *Orate fratres*, erraiteko ikhusi zian Mañana kheinuz ahuiniaren erakasten ari zerola.

Ordian Haritxabaletек prefazio hau khantatu zian:

Mañana, o Mañana,
Badugia ahuina!
Ikhusi dinat, kheinu egitian,
Bat baduinala besapian.
Abia hadi bertan prestatzera,
Gerrenian erdia ezartera.
Beste erdia ezar-an saltsan,
Ederki jan dezagun bazkaitan.

Zer erranen die irakurzalek prefaziotto horrez? Haboruek erri eginen die, eta behar ere. Ez deia izanen bat edo beste sinhetsiren dianik

Haritxabaletek hori khantatu diala Larraineko elizan?

Balin bada bat bera, harek erranen du: *Haritxabalet etzen apheza; arnegatu bat baizik etzen izaten ahal; elizaa ostatu baten bardin etxekiten zian eta ordena zankhopetan ezarten.*

Haritxabalet aphez fede handikua zen eta eliza gizon ederra eta seriusa.

Ez du sekula elizan khantatu prefazio hori. Khantatzen zian elizatik kanpo, adiskide untsa ezagutu zunbaitekin zelarik. Bena adiskide untsa ezagutietarik behar zien izan. Beste nur nahik egiatako harturen zutian. Haritxabaletek libertitzeko, jiten zeitzon bezala, burrustan emaiten zutian elhe auher, erri gozo egin-eraztekuak.

Haritxabalet laket zen Larrainen. Eta haatik Santa Grazia maitiago zian. Ardura juaiten zen, Lexartsun gainti D'Esquerren ikhustera. D'Esquer uhuntto zen aspaldian. Ikhusten zian nula zoatzen Frantziako gora beherak; herritik ihesi juan behar ukhenen zialako lotsan bizi zen. Haritxabaletek khentzen zeron ahalaz lotsa hura. Haritxabalet gazte zen; gaztia ez du geruak izitzen. Ez jakin D'Esquerrek etzianez bere barneko

mina zeren lege berriari jarri zen. D'Esquerrez eta Haritxabaletz besterik ez ahal zen hanbat zin egin zienik eskualde huntan.

Elizaren zerratzia jin zen. Apez zin eginak eta bestiak, oro bardin ezari zutien. Etzeren haizu, ez agerian ez gordeka, erlijioneko eginbiden bethatzia.

Hanitx haatik, biziaren galtzeko bidetan, bazabiltzan gaiaz haur batheiatzen, ezkuntze benedikatzen eta Elizako helduren erier emaiten.

Deusek etzian khordokatu Haritxabalet bere fede azkarretik, bena ez beitzian zertarik bizi, sarthu zen mandozain, armadako bizigarri kharreiazale.

Sotena utzi behar ukhen zian.

Mandozain lagunetan hanitx baziren erlijioniaz erri egin nahi zienik. Haritxabalettek erraiten zeren: «Orhit zitie Jinkua gain hartan dela eta lekhu orotan; hura dela gure nausia; ikhusten dutiela gure ibilbide eta solasak oro».

Gutizbestek hartzen zien Haritxabaleten erezeko bestiak beno haboroxe den bati zor den errespetia.

Haritxabaleten orori elhe huna emaiten zian bethi. Bena gerthatzen bazen ezin eden bat, nausa eta gaxtokeriak gaintika zutiana, Haritxabalet jautzen zen ozketiketa lagun hortz gaxtoko hari, lepho zakutik har eta emaiten zeron ilhasaldi bat.

Egun batez uhuin bat jelkhi zeron Haritxabalet bidiala:

—Bizia edo mursa!

—Ez bata ez bestia.

Haritxabaleten etzeron utzi uhuinari armaren hartzeko denboraa: makila ukhaldu batez hautse zeron ukharaia. Gero ezari zian mandon gainen eta eraman zian minaren hersteke lekhiala. Etzian utzi juaitera ontsa sendatu artino. Ordian eman zeron libertatia erraiten zerolarik:

—Abil eta bizitzez khanbiadi!

Ihurk etzian jakin zer bidetako gizona zen.

Haritxabaleten etzudian mandozain bezala mulde hun handirik. Lagun zunbaitek, egun batez, erri egin zeroien zaldien kargatzen ikhusi zielarik.

—Nahi duzie jokhatu zerbait enekin zuinek lehen ezar mando baten bizkarrian hirur kintale?, erran zeren Haritxabaletak.

Bat jeiki zen:

—Bai eta bai!, egunko bien bazkaria.

Lothu ziren lanari, edo, hobeki erraitera, mandozainak begi ukhaldu batez behexi zutian bi zahagi ardu: zahagietarik bata jadanik mandon gainen zien; bestia laster hari uztarturik izateko bidian zen.

Ordian Haritxabalet jauzi batez igain zen mandon gaina eta gozo gozuan erran zeron bestiari:

—Irabazi duta?

Mandozaina, egonik ixilik aphur bat, ez jakinian zuin gainti har, gaitziturik, khexian sartzeko halako errakia batean, mintzatu zen eta erran zian:

—Bai, partida irabazi duzu: ukhen diokezu hirur kintale phezu.

Haritxabaletak phakatzian bazkaria. Hantxek bazakien Haritxabalet aphez zela. Bestalde, lotsarik gabe, berak hori erraiten zian goraki.

Soldado aitzindari batek uste ukhen zian behin buria aphaleraziren zerola. Erran zeron erkhaizta gaxto bat ezpainenan:

—Mandozain sarthu aitzinian, zer zen zure ofiziua?

Demendren ukhorik gabe, Haritxabaleték ihardetsi zeron:

—Apez nintzan. Egun aphez niz eta, hil artino, izanen niz Melchisedech-en legiaren arabera-ko aphez.

Ofizierak ezagutu zian Haritxabalet etzela, ordunko denbora gaitzen gatik, lotsak gorderik egon nahi zienetarik. Haren hain garbiki mintzatzia eman zeron estimu handi bat mandozain aphezaren.

Erreboluzione handiko gizon thorpenak erori ziren haatik. Frantzia utzulixe zen bakialat. Elizak zabaltu zitien.

Berria agertu bezain sarri Haritxabaleték utzi zian mandozaingua eta galthezin zian Elizaren zerbutxian berriz sartzia.

Bigerren aldikotz Santa Grazirat bikari igorri zien.

Han egonen da bere denbora orotan bikari D'Esquer erretora hil artino eta D'Esquer-en ondotik 27 urtez.

Zunbait nahi Santa Grazia bortu zokho den, zunbat nahi denbora haietan hanko bidiak gaitz ziren, kanpotiarrak juaiten ziren saldoka herri hartarat, haboruak debozinez, bena hanitx Haritxabalet jaun aphez entzunaren adiskide bezala, edo harekin ezagutzen egitia gatik.

Haritxabaletak batzarri ederra zian mundu ororen. Adiskider gaihaje handi egiten zian eta ikhusliarren ertzeko ezinago largo zen.

Bethi erranik izan da, Haritxabaleten botz ederraren entzutia gatik, herriz kanpoko hanitx juaiten zirela igantez Santa Grazirat. Hortako astegunez juaitia bardin zatekian; Haritxabaletak khantatzen zutian Prefaziua eta Paterra, besta, igante ala astegun, bere botz nasai eta eztia erabiliz bethi unguru eta hedadura berian.

Aldi batez nurbaitek laidorioz hantzen zian Haritxabalet bere botzaren gainen.

«Behar deizut kuntatu zer gertatu zaitan orai berri, erran zeron aphezak. Ari nintzan pheredikiaren emaiten. Ikhusi nian eliza ezkaratzeko

xokho batetan Behigorkhuko etxekandere xaharra ari zela nigar eta nigar. Ebanjeliotik mintzo nintzan eta ez nian deus ere lazgarririk erraiten. Hartu nian burian behar niala jakin zerk emazte gaxo hari nigar zipa hurak oro jauz-erazten zeitzon.

Mezaurhentu bezain sarri giltzaina kargatu nian Behigorkhuko etxekandere xaharrari errantzion ikhusi eta mintzatu behar niala; elizatik jeltxhitian jin zedin aphez etxiala. Emaztettua jin zen. Zerbait har-erazi neron jateko eta edateko. Ez nintzan berehala atrebitu emaztiari galthegetera zerk hala nigarretan ezari zian eta eduki meza denboran. Ez neron berehala aithor-erazi ahal ukhen egia. Bena ezagaturik etziala hoberik, errantzion:

—Jauna, jakinen duzu hala nahi duzunaz gainen, bena othoi ez duzu behar khexatu. Baginiazun asto bat hunik. Zalthubian larrutu zikuzu. Egun, zure botzaren entzutiari, uduri zitadazun astuaren orrua entzuten niala. Eta asto gaxuaz orhiturik nigarrez arizan nuzu.»

Haritxabaletak maite zutian lagun gozuak bena etzen laket laidoria egilekin:

—Ala txoria!, erraiten zian, holako berakatu-
xek uste die orano bestiak berakatuxago direla.

Eriak ere, ahal zien bezala, juaiten ziren
Santa Graziarat. Hertsatzen ziren hanko patrona
saintari, ararteko hartuz, sinheste handi batekin,
Haritxabalet jaun erretora. Haritxabaletk emai-
ten zutian ebanjeliuak erien osagarriaren eska-
tzeko.

Bazutian bi ebanjelio eli: Elizako luburieta-
kuak eta Zaragozakuak.

Denbora haietan bazen behargabedun
hanitx. Haietarik zunbaiten ixil eta ekhuru egon-
eraztia neke zen. Sobera gaizten zirelarik, Hari-
txabaletk luburia zerra eta, bilho zamarretik
hartzen zutian eta iharrausten zarpa bezala.

Eta behargabedunak axuria bezain ezti jarten
ziren bertan. Behargabedun gaitzer emaiten
zutian ilhas aldi hurak Haritxabaletk deitzen
zutian Zaragozako ebanjeliuak.

Haritxabalet, beste aphezak oro bezala
arauz, mahanka largo zen bekhatore txipien ere-
tzeko.

Emaztetto batek kofesiuari aitortu zeron zurbait phorru ebatsi zutiala. Haritxabaletek etzian hanbat gaizkitu emaztia. Erran zeron:

—Haurra, hori bekhatu txipia dun. Ez din laxuki holako uhuintza txar baten aiphatziak balio.

—Bena, Jauna, ihardetsi zeron emaztiak, zure baratzian ebatsi ditit phorru hurak.

Haritxabalet ixil egon zen aphur bat. Gero igorri zian penitenta erranez:

—Orhit hadi arrastan badela phorru eta phorru...

Ekharriren dugia heben zer utzulia Haritxabaleten jauki zian bost kontrebanda haxeren salbatzeko?

Bost haxero, bost kontrebandist sarthu ziren gaiaz, kafez kargaturik Urdaiten behera. Erainitzeko portillotik igaran nahi izan ziren, bena gardak han gainti zirela jakinik, behar ukhen zien Urdaiterat buruz utzuli. Bidia luzatzen zien hanitx, ezi Olorurako alderat abiaturik ziren, bena zer egin? Baratu ziren Drundan, han egunaren igaraiteko.

Bena gardek jakin zien kontrebandaa sarthu Athororat eta han zela nunbait gorderik. Bost kafe haxiain Drundako sabaian ziren eta Drunda erreuszen beitzakian herriko karabineruak oro Athoron zabiltzala etxez etxe, bordaz borda, zokhoz zokho.

Juan zen Haritxabaleti khuntatzera zer gertatzen zen eta hari erraitera galdia zela kontrebandaa haren etxen gardek edireiten bazien.

Haritxabaletrek berehala hatzeman zian Drundaren galbidetik idokiteko utzulia:

—Abil, erran zeron, eta orotan heda-eraz ezak etxekandere xaharra hil zaizielako berria eta haren ehortzeta bihar izanen delakua.

Drundak egin zian Haritxabaletrek manatia.

Bihamunian aizo eta askaziak bildu Drundala. Athoro oso osua han zen.

Bost haxiak ezari zutien karkanuetan; hil oihalaz untsa tapatu zutien. Gero, Drunda buru burian, khurutxe bat eta ezko khanderak eskietan, haren ondotik Athorotar kontrebandistak, kunderak erhietarik txilintxan, hila lau gizonek bizkarrian eta gibeletik emazte tramada bat, kapotxinaz gorderik, zunbait nigarrez, bestiak

othoitzian, horra hila eta ehortzetaliarrak eraiten Athoro gainetik herroka luze batetan.

Erranik izan da Haritxabalet ere giltzain, beretter eta khantatiarekin, juan zela Drundala hilaren txerka eta bidian khantatu ziala *Miserere mei...*

Hori ehortzetari itxura habororen emaiteko ezaririk izan den emendio bat da. Ez da egia. Haritxabalet aphez zen, osoki aphez; deuseren gatik etzian elizako zeremonia baten errespetia galduren.

Bestalde Santa Grazian, sekulaz geroz etxauetako hilak ekharten dutiela aphezik gabe karrikala. Karrikala juaiten da apheza ehortzetako ofiziuena hastera.

Eiheramendiko borthan ziren gardak kafe haxiak hil-karkanuetan han igaran zirelarik.

Ordunko kargulantak, nahiz Erreboluzionariaren aranak ezagun ziren, etziren oraikuak bezain hotz erlijioaren eretzeko; eta hil batek emaiten beitu nuri nahi ere bortxazko gogueta ulhun eta latz bat, gardak, herrokan, belhariko jarri ziren kontrebanda igaran zelarik.

Espilagan Athorotar ehortzetaliarrak ekhurtu ziren. Bost gizonen hartu zuten kafe haxiak eta, denborarik galdu gabe, lothu ziren bidari. Oren bat eta erdi etziren eman Garateko lephuala heltzeko. Garatialaz geroz etziren Santa Graziako garden beldurrik.

Biarnes gardarik ere etzen gertatu Goillertze unguruetan.

Zokhoz zokho, haxeruak eraitsi ziren ezagutzen zuten bidexkez eta sarthu ziren Senpeko oihanian.

Bethi izan dira bekhaxti eta salhazaliak. Gardak ari zirelarik Athoron Garaiko etxolaren ikher-tzen, berria heltu zen haien beharrietara bost kontrebandist igaran ziela Zalthondoko ibarra gora. Gardak jakin zuten ere egun hartan etzela izan ehortzetarik Santa Grazian.

—Haritxabaleten kolpia!, erran zian garden aitzindariak, herenegun Athoron sarthu kontrebandaa Olorurako bidian da. Haren aitzinian beharrikatu gira; laster egin dezagun orai haren ondotik.

Abiatu ziren bena berantegi. Etziren jua elizatik gorago.

Beren errabian mehatxuz hasi ziren Haritxabaleten kontre. Haritxabalet khanberako leihotik so eta beha zagon garder. Gardetarik batek hartu zian bere arma ilabur eta su egiteko bezala jarri zen Haritxabaleti buruz.

Haritxabaleten erran zeron:

—Ala txoria!, eia emak!; ez nezala haatik huts egin; bestela hire larria saltzeko izanen duk.

Hain sarri hartu zian eskietara bi kolpetako suharrizko arma eta, erriz zaguelarik, hura erakatsi zeron gardari.

Gardak hartan jua ziren.

Hantik bertansko, garden kapitaina, ardura egiten zian bezala, jua zen Haritxabaletekin bazkaitera. Adiskide handi ziren.

Kapitainak nahi ukhen zian erran zerbait gaizki aphezari:

—Zer, zu kontrabandisten alte? Hori da egin duzun lana!

—Xo!, ihardetsi zeron Haritxabaleten, ez othoi iratzar-eraz lo dagon erbia. Nahi duzia entzun zerbait kuxeluz? Zunbaiten ustekia da zuk zihauk batzutan laguntzen dutuzula kontrebandistak.

Kapitaina hain zen khexian jarri nun nahi izan beitzen abiatu adiorik erran gabe ere.

Bena Haritxabaleten bazakian balakatzen eta biltzen. Kapitaina eztitu zen. Egia da bazkaiteko thenoria zela ere.

Espainul arduak ezari zian kapitaina lurreko izate gozo gozo batetan.

Ordian etzutian hain gaizki hartzen kontrebandisten utzuliak.

Eiherazain bat, oro irin, bathu zian egun batez, elge zolan, zorro gaitz bat suinian:

—Zer dugu hori?

—Ez baduzu ezagutzen zer den hau?

—Nurentako da?

—Jaun erretoraren.

—Jaun erretorak ere jan behar du arren?

—Bai eta edan ere.

—Errozu goraintzi nik exi.

—Untsa duzu; bena zu nur zira?

—Garden kapitaina.

—Pharka ene muldegaizkeria, ez nakizun nur zinen.

—Zuatza, zuatza bakian!

—Bai, arren, bai!

Zortzi egun zutian eiherazainaren ikhusiak eta egun hartan zian kapitainak jakin eiherazaina kontrebandist bat zela, espainul arduz kargaturik. Hain xuxen ardu harek zian ezari kapitainaren papua ephel ephela.

Abiatzeko thenoria jin zelarik, Haritxabaletak erran zeron kapitainari:

—Badutu lehen Eretako erretoraren jin-erazirik lau ofizioko luburu ttipi. Ez dakit nula helarazi behar deitzotan. Etzuntuzke eramaiten ahal?

—Bai; eta aisa!, ihardetsi zeron kapitainak. Luburusko horien phezia ez da handi izaten ahal. Gaur berian, bide hunez, eskutik eskiala emanen deitzot gure erretorari.

Ez dut orano erran garden kapitaina Eretan egoiten zela.

Kapitainak eraman zutian, ez ofizioko luburiak, bena bai berrogoi-eta-hamar zigarro espainul, untsa eijerki emanik paper azkar batetan eta luburien heineko muldian.

Gai berian kapitainak eraman zeitzon zigarruak Eretako erretorari. Erretorak egon-erazi

zian kapitaina berarekin aihaitan. Aihal onduan eskentu zeron zigarro bat.

—Nurat nahi juanik beti kontrebanda, egin zian kapitainak. Zigarrua nun da eta ene ixilik Espainatik jinik da.

—Ez da zure ixilik jinik, ihardetsi zeron erretorak. Kontrebandako zigarrua bada, kontrebandista zu zira. Santa Graziako erretorak igorri deizkit berrogei-eta-hamar zigarro egun zurekin.

Kapitainak buria bi eskien artian harturik erran zian:

—O, Haritxabalet!

Nurk ez du entzun aipatzen *tourne-broche* baten gainen Haritxabaletek erran zian elhe unguruzkua? Haritxabaletek elhe hura erran zialarik Jaun Apezkupiari, ez berak ez Jaun Apezkupiak etzien goguan igaran halako ahapaldi xoil, gaxtokeria gabekuak ehun urthe irainen ziala kalomniaren muldian.

Huna bi hitzez zer igaran zen eta zertarik hasi zen konder tzar luzaz mundiak erabili diana.

Jaun Apezkupia Santa Grazian zen konfirmazioren emaitera juanik. Ofiziuak urhenturik,

mundia kalostrapetan eta ilherri ungurunetan zagon. Bazen jentez Sentak eden ahala. Jaun Apezkupia, Haritxabalet eta beste aphezak erretor etxeko borthan zauden.

—Zer populazione ederra! erran zian Jaun Apezkupiak. Oro laborariak dira?

Haritxabaletek ihardetsi zeron:

—Haboruak laborari; hanitx artzain; saldo bat jualtero; oro agudo; oro *tourne-broch*-az aberats.

Azken hitz horik Haritxabaletek erran zutian botza aphaltuxez eta Jaun Apezkupiaren beharrialala igorritz.

Tourne-broche izen horrek Jaun Apezkupiaren eman-erazi zeron begi ukhaldia suialako gaintiala: ikhusi zian suphazterrian putiko bat, gorri gorria, ari zela gerren handi batetan zikiro laurden baten erra-erazten. Utzuli zen erretorari buruz eta erkhaizta ezti batekin erran zeron:

—Jinkuak benedikatzen dutu familia handiak. Hori da egia oso osua.

Haritxabaletek Jaun Apezkupiari enthelega-erazteko Santa Graziako etxetan bazela haurrez gaintika, hartu bazian uduriz arruntxegi zen ungueria, ogen ukhen ziala nahi dugu. Haritxaba-

leten berjitia ezagutzen zianak utzi zian mintza mulde hura igaraitera arrankurarik egin gabe. Jaun Aphezakupiak berak etzian batere gaizki ediren.

Haritxabaleten gelharia, Mañana xaharxetan hasirik zen. Jaun erretorak hartu zian Mañanaren suineskail, Graxi bere iloba, Haritxabaletako alhaba.

Graxi gazte zen orano. Ezkunt adinala haatik heltuxurik.

Denbora hartan Santa Grazian elizako giltzaina Berriets zen. Berrietsian bazen primia, Dominixe. Dominixe etzen izan beretter, bena elizan, gazte gaztetik, khantaderianzabilan. Botz hun bat zian, ez bethe bethe bena odeietara gora.

Erran dugu Dominixe etzela izan beretter. Aitak nahi zukian meza zerbutxari sar-erazi, bena huna zerentako muthikuak utzi zian kargu hartara heltzeko abiua.

Egun batez Berriets ari zen lur utzultzen. Dominixek behiak deitzen zutian. Aitak nahi ukhen zeron erakatsi nula elizan erabiltzen zien intsentsatzekua. Denbora haietan eta geroz ere, beretterrek etxekiten zien intsentsatzekua kha-

tiaren gain gaisetik eta intsentsatzen zien besua luzatuz, eliza bobedala huilan hel-erazten zialarik su untzia.

Oraiko intsentsatze muldia hanitxez xotilago da.

Berrietsek nahi zian arren semiari intsentsatzen erakatsi. Hartu zian pegarra eta ezari zeron builhur bat. Horra intsentsatzekua. Bera jarri zen aphezaren lekhutan. Dominixek behar zian intsentsatu. Putikua lothu zen lanari besogainka. Hain sarri builhurxarra ethen zen eta pegarrak jo zian burian Berriets eta urthiki. Egun hartarik aitzina Berrietsek etzian deusetan nahi ukhen entzun semiaren beretter egiterik.

Erran duguna, Dominixe elizako khantari zen eta holaz bazian zerbait zuzen aphez etxian zumbait sar-jelkhiren egiteko. Ardura gerthatzen dena gerthatu zen ordian ere: ezkuntzeko adiniala diren bigek algar ikhusi eta biek algar untsa hartu.

Haritxabaletako nausiak hitzemanik zian alhaba besteri.

Osaba aphezak nabaritu zialarik Graxik Dominixeri egiten zian sua, haro zerbait eraiki

zian; libertatiak ilobari hersatu zeitzon eta bort-
ha erakatsi zeron Dominixeri. Horik oro auherretan izan ziren. Gai batez Arbeleneko eta Santa Eskerreko baratzen artian zen muhailuondo gaitz bati Haritxabaletak thiratu zian tiro bat, uste zialakuan muhailu ondo hura Dominixe Berriets zela. Bazakian zer ari zen bena etzakin haatik Dominixe muhailu ondua beno huilanago ziala: leiho eretzian zen, etxe murriari josirik, hatsaren hartzeko herotsik ere egin gabe. Behin beno haborotan entzun derogu Dominixeri:

—Ala jin posibilia! uste nia gai hartan zela ene mundutik juaitia!

Graxi sarthu zen Berrietsian etxekandere. Bena zunbat nahi Berrietsia bizigu huna zen, denbora luze gabe etxaltiak utzuli gainti egin zian.

Nuren ogena izan zen? Marimenddi Berrietseko alhabak erraiten zian kotaluxenurguiluak ezari ziala etxaltia lurrian. Kotalux, Santa Graztarrrek deitzen zien Graxi. Izen garaitiko hori eman zeroien arauz bestiak beno philda hobexiaguan zabilalakotz.

Dominixek utzi zian laborantxaa eta lothu zen jualteroguari. Graxiren dothia ez baitzen galdu sos harekin. Dominixek eta Graxik erosi zien karrikan Puntenia.

Ukhen zutian haurra; eraiki zutien haurtxoak ere; bizi izan ziren, ez bethi bakian, bata ez bestia ez beitziren berjitez maithagarri, bena beharrak eskerniaturik izan gabe, 80ra urthetara hui-lan.

Haritxabalet ihizlari handi zen. Biga bost orkatz eta basahuntz eraitzi dutu bortutik. Hura bezalako thirari guti zela ziroien. Bere leihotik, Maidaleneko khurutxiala balaz igaraiten zian makila bat aldikal.

Hori emendatuxerik izan daiteke. Hunki zutian makila behin edo behin. Aldi oroz makilaren heineko xuri batean zilatzia tregua hartan, nekeztto dela uduri du. Bortol Kurutxagako zenak, Haritxabaleten ihizlari lagunetarik beitzen, baietz zian bethi.

Ihizekan egiten zutian lasterrek eta han hartzen zutian akhidura eta izertaldi handiek goizik ezintu zien Haritxabalet. Hiruretan-hogei urthetako errematismo gaxto batek eskazatu zian.

Nekez baizik etzaitekian haboro zotuka; txankarikgabe etzirokian egin urhatsik. Oinaze handirik etzian haatik. Barnia untsa zian eta bethiko irrigura gozua jarriki zeron.

Ardura aphez ikusliarrak jiten zeitzon Hari-txabaleti. Ajia apheza, atharraztarra, Ligiko erretora hoberenetarik zian. Ajia hunkhoi handi umen zen. Mehe egunez etzen Santa Graziarat agertzen. Hura jiten zenian Mañañak behar zian oilua thipinan ezari. Maidalenako khurutxetik aldi oroz Ajiak oihu egiten zian Santa Eskernialat buruz:

—Mañaaña!

Hoili deia salda gaaaina?

Oihu hori entzun bezain sarri Haritxabaletak erraiten zion gelhariari:

—Zarthagina zaharra hor dinagu.

Zarthagina zaharra etzen sekula borthazale bera juaiten. Santa Graziako bide luze eta gaitzen igaraiteko hobe zen hanitxez zunbait lagun algarrekin izan zitian. Aldi oroz Ajia ekhurutzen zen Aphez-Jauzkagian. Nahi zukian jakin zertarik izen hori emanik izan zen leku hari.

—Ala txoria! erraiten zeron Haritxabaletetik, nihauren hunetan ere behar diat hola mintzatu, bena, othoi, ez dezaziela sobera hurrupa nafartto huntarik, ez dezazien hor nunbait egin Aphez-Jauzkagia berri bat.

Beren mandoskuetan xuxen haatik Haritxabaleten ikhusliar aphezak igaraiten ziren gora eta behera.

Elguebarne zen denbora hartan Santa Grazian elizako khantari eta herriko izkiribaño. Bazian jakitate aphur bat. Latia ere bazakian bere ustez. Aphez gai izanik zen. Bazakian seminarioko zerbait berri. Bena soldado behar ukhen zian juan, eta armadatik libratu zelarik, etzen haboro utzuli eskolalat. Ez apheztekoz, ez daki-gu zerentako etzen jarraiki soldado zerbutxiari, ezi ofizier zen, eta bazian aski eskola aitzinatze-ko.

Etxegoyhen Aiharbiarra eta Elguebarne Santa Graztarra, bi aphez geiak algarrekin ibili ziren soldado; biak aitzindari ziren eta konpaina berian: Etxegoyhen kapitain eta Elguebarne lotinent.

Etxegoyhenek ere utzi zutian armak, bena berriz seminariuan sartzeko. Apheztu zen eta Maulen hil da arxipretra.

Etxegoyhen juiaten zelarik Haritxabaleten ikhustera, Elguebarne bazkaitan zen haiekin eta bi aitzindari ohiek behar zutien ordian soldado denborako gora beherak elhez arraberrikatu.

Beste hanitxek bezala Elguebarnek maite zian mahatsaren hura. Ageri zen nuiz zian papua epheltzen hasirik.

Ordian gizagaizua orhitzen zen lehenago hartu letzionez eta latiala erortzen zen.

Xuxen zabilano Haritxabaletak erriz tzur tzur, uzten zian juaitera, bena behaztopatzen zelarik erraiten zeron:

—Hori Espainako ermithainaren latia da.

Zer zen Espainako ermithaina?

Erran dugu Etxegoyhen eta Elguebarne soldado izan zirela algarrekin. Espainan ziren Victoriako hirian. Egun batez haien konpainaa igorri zien ikhuska mendiska baten ungurunetara. Naba xokhota batetan ikhusi zien ermitha edo elixa bat. Huilantu ziren hara eta han ediren zien aphez bat. Espainul amiñi bat beitzakien, elhe

egin zien aphezarekin. Erran zeroien aphezgeiak zirela bena behar ukhen ziela seminariua utzi soldado juaiteko.

Aphezak aphezari hunkijin beitero, nun nahi bathurik eta zuin nahi nazionetako izanik, ermit-hain edo elixa-zainak arristiri askari hun bat adela erazi zian eta frantzes bi ofizierak untsa trataturik izan ziren. Jin zen Elguebarnerentako latiz mintzatzeko thenoria. Gazte danik bazian geruan azkarki ukhen zian erraitekuaren hasta-pena.

Gizagaxo ermithainak behar ukhen zian aithortu etzela latian trebe, etziala ikhasi latirik elizako othoitzen enthelegatzeko doia baizik. Zer burian hartu zien eta hartu azkarki Etxegoyhenek eta Elguebarnek? Espainako aphezek etzakiela latirik.

Victorian, hiriko aphez etxiari aitzinez aitzin zien bi ofizierek beren egongia. Ikhusten zien egun oroz bazkal onduan, galerian, erretora hara hunaka.

Victorian, karriketan, bi gaintitarik eta goratarzun berian, etxek orok badutie galeriak. Etxegoyhenek eta Elguebarnek hitzartu zien egun

berian behar ziela galeriatik galeriala, hiriko aphez-nausiarekin elhe egin. Elguebarne zatekian haste, harek beitzian boronte gaitza. Etxegoyhenek joren zian aitzina, Elguebarne beno hanitxez azkarrago beitzen latian.

Vitoriako erretora etzen haatik erran delako elixazainaren herrokuetarik: latian etzen herratzen eta teolojian azkar zen. Elguebarnek bertan ixiltu behar ukhen zian. Etxegoyhen juan zen aski hurrun, bena ezagutzen zian etziala haboro biderik. Victoriako erretorak eskolier berri baten heiniala ezaririk zian; halako galtho batzu egiten zeitzon eta etzakian nula ihardets.

Elguebarne ez beitzen burments eta ikusten beitzian kapitaina zer athekan zen, oihuz hasi zen barnetik:

—Etxegoyhen! haigu bazkaitara, hire haiduru gutuk...

Etxegoyhenek ordian, bizkarra konkortuz, gurrak egin zeitzon espainul aphezari erranez arragret ziala bena lagunek bazkaitara deitzen ziela.

Bi ofizier latinistek erran zien algarri:

—Frantzian eta Espainan, jakitanta jakitant eta deusere ez dakiana ahal den bezalako.

Haritxabaletak entzun zian aiphatzen gerthakari hori hanitx aldiz. Hartakoz erraiten zeron Elguebarneri, bide emaiten zerolarik:

—Bego ermithainaren latia!

Elguebarneri etzeron hanbat laket elhe horien entzutia Goihenetx eta Ardatx khantari lagunen aitzinian. Ikhusten zian bi beretter haiek halako so bat eginen ziela algarri, erran nahi ukhen balie bezala:

—Bere handiusgua ororen gatik, ez duk hori ere uduri-erazi nahi lukian bezain hurrun latian heltzen.

Elguebarne, Goihenetx eta Ardatx, hiruak elizako khantari lehen herrokakuak ziren Elguebarne buru, bestiak haren peko.

Elguebarnek botz artekotto bat zian, aski mulde oneko; Goihenetxek botza idor zian; eta Ardatxek belatxa bezain arhin. Hirurak untsa trebaturik ziren *Plaint-chant*-ian. Khantu notak eta haien gora eta beherako jauziak untsa ezagutzen zutien. Saihetseko khantari zunbaitek huts egiten zielarik, bazakien, so batez, haien gibel

egon-erazten. Filipe Luro, Haltzepo, Dominixe Berriets, Anbroxi Elixalt eta beste zunbait heinian zauden jaun handi haien onduan.

Igante batez Pettarreko gizon bat debozionian jinik zena, bere herrian elizako khantari zatekiana arauz, huilantu zen khantaderiala. Elguebarnek gogoz gainti bena halarik ere, eman zian gizon arrotzari, *Introit* eta besten has-teko uhuria.

Pettarrakbotz ederra zian eta haren khantatzeko muldiak odola bekhatxez phizturik ezari zutian Elguebarne, Goihenetx eta Ardatx.

Bena horra nun gizagaxo Pettarrak ofertoruan nota bat faltsu emaiten dian osoki. Hain sarri Elguebarnek, mundu orok entzuteko heinian, egiten dero saihetsetik: «Eskolalat! Eskolalat!». Goihenetx eta Ardatx hasi ziren kheinuz eta erriz, bi haur bezala.

Pettarra, ahalkez gorriturik, jelkhi zen berehala khantaderatik eta hurruntuxe zen beren buruez hainbeste harturik ziren gizon haietarik.

Haritxabaletек erran zeien, egun hartan bere elizako kantariet bi hitz zorrotzik, erran zeien *Plaint-chant*-eko oso zirela, bena gizatarzunez

zinez eskas. Elguebarnek behar ukhen zian buria aphaltu; aleta lephua gogor zian eta elhia bizkor berjitez.

Erramuz, Santa Grazian, Pasionia khantatzen zien mulderik ederrenian.

Herri osua juaiten zen egun hartan elizalat Pasioniaren khantatzen entzutia gatik.

Elguebarne althariala eraisten zen khantaderetik. Goihenetxek emaiten zian goraa. Egun hartan Haritxabaletak uzten zutian xaramelak eta ezarten zian bere botz nasaia arrabitaren sonia bezain ezti.

Bi oren behar ziren Pasioniaren khantatzeko eta mezazaliak etziren debeiatzen.

Dominixe Berriets aspaldian Pasioniaren khantatzeko uhuriala heltu nahirik zen. Goihenetxek etzeron orano uzten aldirik.

—Nik uzten dudanian hik emanen duk gora.

Jin zen Erramu. Elizaa jentez gaintika betherik zen. Elguebarnek hasi zian Pasionia. Goihenetx, lunetak argiturik, haien sudurren gaina biltzen ari zen. Dominixe Berriets Goihenetxen gibelian zagon. Elguebarne gibelian zelarik hitz horietara: *Dicebant autem*, Dominixek, Goihene-

txi ahuaren zabaltzeko denboraa utzi gabe, eliza bobedaa iharrauziz, ihardetsi zian: *Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo.*

Goihenetx ahalketurik gibeltu zen eta Dominixek khantatu zian lehen aldikoz Pasioneko goraa.

Ordian hasirik, denbora luzaz eduki zian pasioneko goraren khantatzeko aldia.

Goihenetx etzen nahi izan arrankuratu Hari-txabaleti Dominixek egin zeron lan tzarraz, beitzakian jaun erretora bere ilobaren senarraren kuntre etzela jarriren.

Goihenetx hartan erori zen; utzi zian elizan khantatzia. Izan zen haatik haren ordari khantaderian sarthu zena. Primu egin zian bere iloba Anttoni Burguburu. Anttonik bazian botz bethe hun bat. Ikhasi zian ere *Plaint-chant*-a aski untsa. Osabaren luburiak hartu zutian eta jarraiki da bere denbora orotan elizan khantatziari. Elguebarne etzuan azkartuz. Constantin errejent gaztiak hartu zian haren lekhia. Utzi zeron, juan ahal zeno, lehen urhatsa khantaderian eta merako lanetan. Azkentsialat Elguebarnek etzian luma etxekiten ahal nun etzian aitzinetik botila bat

ardu edaten. Gaiaren hun igaraiteko hartzen zian arrats oroz, ohialat sartu onduan godalet handi baten bethe aigardent.

Ardatx ere bere bi lagunak bezala, ixiltu zen. Utzi zialarik khantore egitia, mundiak erran zian: —Adio Ardatx!

Ari izan zen haatik orano askitto luzaz, negian, gaiazko eskolaa egiten lehen kominian-karier, katiximaren erakasteko. Etzian eskolaa kario pakha-erazten. Letzioniaren hartzera jiten zenak, behar zian ekharri aldikal, su egiteko eskail bat. Egurra gabe jiten zenaren etzen bortha zabaltzen. Borthan joiliari Ardatxek egiten zian: «Eia leña?». Bazian halako ahalke bat uskarrak erraiteko: «Badeia egurra?».

Aiphaturen dugu igaraitian Haritxabaleten adiskide bat, Ganosse medezia.

Ganosse Tarbeko zen. Jin zen gazte gaztia, eskolak urhentu bezain sarri Eretarat egoitera. Eretan zagon neskato, laborari etxe batetan, Santa Grazi Guillemeneko neskatila eder bat. Ganossek ezagutziak egin zutian neskatila harekin. Hain zeron goguan sarthu non emaztetako hartu beitzian. Eta hantik bertan jin zen egoitera

Santa Graziarat. Han bizi izan da luzez eta han hil 57 urthetan, 1832an.

Haritxabaletek khumitatzen zian Ganosse ardura bazkaitara. Medezi bezain ere bazian zunbait aldiz haren beharra. Adin azkarrian errematismek hartu zien, bestalde, ihurk hanbat etzakialarik, bazian estomak xiluan ethendura gaitz bat.

Ganossek erraiten zian bere uskararik hobeanian:

—Jaun erretora azkar dela hartza bezala, bena badela doloria handi, eta gero txoria? Txoria badiat phantzoilian habia. Lana ez, phausia bai.

Haritxabaletek bazian Ganosse beitan sines-te osua. Ardura ziuana:

—Nula holako gizon jakintsuna izan da hain kopetx arhin, gabezia gorrian sartzeko, eta hain ahul bizi orotan, han ithorik egoiteko?

Ganossek egin ahal zukian ezkontze eder bat, bena zunbat nahi emaztia deus gabe zen, buru huneko jelkhi balitz, ezin biziak etzian eskerniatuko jaun hura, ezi lan hanitx bazian

herrian eta hanitxez haboro herri aizuetan, ardu-
ra deitzen zien Biarnorat. Denbora haietako ira-
bazten zian sos ederra, bena haren etxen ari
ziren jina juan.

Haur saldo bat ere Ganossek ukhen zian.
Haurretarik bat beizik etzen jelkhi zerbait balio
zianik. Bizar egile, basa barber, ostalari eta sonu
joile hura bizi izan zen Eretan. Zerbait huntarzun
ere egin zian eta oro utzi aitaren gaintitik Tarban
zutian askazier. Aurhidek etzien deusere ukhen,
oro edale eta buruments zien ere. Zankhuak hun
zutien haatik. Nuiz nahi bazuatzan huinez, Tar-
bako askazien ikhustera. Bazen haietako han
bethi xokhorra. Kosiak anaia beno hobe ziren.
Bada bide Santa Graziarik Tarbara.

Haritxabalet etxekiten zen zinez Ganosseri,
bai eta haren familia errenbesari ere.

Aldi batez, Eretan zagon Ganosse semiari
erran zeron:

—Foure, aisan zira, ez duzu haurrik. Laguntu-
xe behar zuntuzke aurhide gaxo horik.

Haritxabalet ixiltzera dua. Ez du haboro izki-
ribatzen ere. Constantin herriko errejentak egi-

ten dero segretarigua. Harek behar deitzo leterak irakurri eta haien arrapostiak egin.

Elhia bekhantziari begithartia ulhuntutxe zaio. Segretariak zunbait aldiz, Haritxabaleti erri amiñi bat jauz-erazteko, galthatzen dero hau edo hura khunta dizon. Nekeztto, bena Haritxabalet hasten da: *Egun batez laguntu nia Ganosse Harrigiliala. Han bazia emazte bat eri gaizki. Nabaritu zialarik medezia kanberan sartzen, eria hasi zia oihuz: Jaun barbera egarri! —Eta ene haurra edan! —Bena jauna, lotsa nuzu! —Eta ene haurra, ez edan!*

Hortan Ganossek utzi zia eria.

Haritxabaleten azken erri elhetarik hau ere: *Ibarburuko suphazterrian nundia jarririk. Apa Maria zena xokhuan ziagona ixil ixila. Su murratik inkhatz bat har-eta, phiztu nia pipaa. Emazte xaharra eni so zia gola xuxen xuxena. —Zer da Apa Maria? galthe gin dioia. —Eta hi ere pipatzen duna gizuna bezala? —Eta, ala txoria! eniza gizuna? —Bai, bai, gizuna, bena apheza behintzan. Apa Maria Biarnorik jinde zen ezkuntzaz Ibarburila.*

Haritxabalet zinez apaltzen ari zen. Halako khorpitzak, halako indarra eroririk ziren orozbakoz. Laxague bikariak, lotsak harturik, galtheGIN zeron etzutianez nahi azken sakramentiak erre-zibitu:

—Nahi nundukek igorri, bena ez ditiat orano botak urintaturik bidaje handialako. Nihauk erranen deiat nuz datekian thenoria, ihardetsi zeron.

Hantik laster haatik Haritxabaletak deitu zian Laxague khandberala:

—Orai behar diat untsa adelaturik jarri. Bertan dukek Jinkuaren aitziniala ene agertzia, eta nahi nuk izan Jundane Juhane lilia bezain xuri nausi handiaren besuetara juaiteko.

Haritxabalet hil zen 74 urthetan, 1834ian.